

LUND UNIVERSITY

Ljusets arkeologi

att bejaka moderniteten

Wienberg, Jes

Published in:
Modernitetens materialitet

2010

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2010). Ljusets arkeologi: att bejaka moderniteten. I A. Lihammer, & J. M. Nordin (Red.), *Modernitetens materialitet : Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt* (s. 17-25). (The Museum of National Antiquities; Vol. 17). Statens historiska museum.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MODERNITETENS MATERIALITET

ARKEOLOGISKA PERSPEKTIV PÅ DET MODERNA
SAMHÄLLETS FRAMVÄXT

RED. ANNA LIHAMMER & JONAS M NORDIN

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES 17

Statens historiska museum
box 5428
SE-114 84 Stockholm
Sweden
www.historiska.se

OMSLAGSILLUSTRATION

Omslagets collage består av bilder ur inlagan. Se hänvisningar och uppgifter om bildrättigheter vid respektive bild där. Undantaget är den lilla röda krokodilen, foto Richard Orlinski, Wikimedia commons.

© 2010, Författarna

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES
Huvudredaktör: Fredrik Svanberg

Formgivning av layoutmall: Thomas Hansson

Tryckt av NRS tryckeri, Huskvarna, 2010

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES 17
ISSN 0349-8182

ISBN 978-91-89176-42-3

LJUSETS ARKEOLOGI

ATT BEJAKA MODERNITETEN

JES WIENBERG

MODERNITETEN MUSEALISERAS

Modern, modernisering, modernitet och modernism återkommer ständigt som begrepp i berättelsen om Västerlandets utveckling sedan renässansen. Det är en berättelse om triumf för framsteget, upplysningen, rationaliteten och vetenskapen, triumf för individualismen, kapitalismen, urbaniseringen, industrialiseringen och globaliseringen. Men det är även en berättelse som har kritiserats lika länge som den har berättats och där kritikerna har framhållt modernitetens mörka och destruktiva sidor – avförtrollningen, främmandegörandet, kolonialismen och folkmorden. Det är också en berättelse som har dödförklarats av postmodernister sedan 1970-talet.

När modernitetens monument musealiseras och när arkeologer har börjat såväl diskutera som utforska modernitetens lämningar, då måste väl moderniteten vara död och avslutad som epok, eller? Museer förväntas förvara relikter från det förgångna, som här skyddas för framtiden mot hotet från samhällets ständiga omvandlingar. Således behöver nu även miljonprogrammets lägenheter skydd. Och arkeologer, som förväntas utforska spår från det förgångna, arbetar nu även med samtiden.

Arkeologer tillkallas för att gräva och dokumentera när spåren av det förflutna anses vara i vägen för framstegets nya infrastrukturer – en Öresundsbro, en motorväg, en ESS-anläggning och snart kanske en snabbjärnväg. Här avslöjar alla stora (och små) satsningar på framtiden att framstegstanken och moderniteten ändå lever trots långvarig kritik och regelbundna dödförklaringar. Tron på moderniteten må ha minskat eller upphört för många i Västerlandet, men för andra i till exempel Ostasien, har den långa marschen mot moderniteten just börjat.

Vad kännetecknar då det moderna som begrepp, fenomen och epok? Hur och varför har arkeologer studerat moderniteten? Och hur skulle arkeologer kunna utforska modernitetens såväl materiella som mentala uttryck?

MODERN, MODERNISERING, MODERNITET OCH MODERNISM

Begreppet modern kommer av latinets "modernus", som betyder ny eller nyare. Att något är modernt betyder således att något är nytt i förhållande till något annat. Begreppet markerar något nytt i förhållande till något tidigare, något gammalt; nu och då uppdelas i en klar dikotomi. Ordet modern används således ofta med ett retoriskt syfte för att framhäva något positivt på bekostnad av något annat. Det moderna introducerar en rörelse framåt, ett framsteg (Liedman 1997).

Moderniseringen är en process i riktning mot moderniteten. Begreppet modernisering syftar till förändringarna som skapar det nya. Begreppet modernitet i betydelsen nutid förekommer i England redan på 1600-talet (jfr Calinescu 2000:45ff). I och med 1800-talet omvandlas moderniteten till en bild av framtiden, en utopi om det nya samhället.

Modernism är en samling experimentella riktningar inom litteratur, konst, arkitektur och musik från slutet av 1800-talet som ifrågasätter traditionen och bejakar det nya (Sjölin 1997; Calinescu 2000).

Modern, modernisering, modernitet och modernism är relativt enkla att förstå som begrepp, ändå används de ofta lite förvirrande i en hast. Och går man närmare in på användningen av begreppen så ökar förvirringen.

MODERNITETEN SOM EPOK OCH BERÄTTELSE

Moderniteten som epok är relativt okomplicerad. Konventionellt betecknas tiden cirka 1500–1800 som tidigmodern tid och tiden efter cirka 1800 som modern i Västerlandet. Här ligger tanken att avgörande förändringar framkommer på en rad områden – vetenskap, konst och ekonomi – i och med renässansen, men slår igenom först med upplysningen på 1700-talet och den franska revolutionen 1789.

Men beroende på perspektivet tilläggs moderniteten olika innehåll och epoken därmed olika längd. En idéhistoriker framhäver skolan, vetenskapen och religionen, en teknikhistoriker ångmaskinen, järnvägen och elektriciteten, en historiker det historiska tänkandet – och en arkeolog kanske materialiteten.

Bland de många, som har diskuterat modernitetens betydelse, vill jag nämna socialantropologen Jonathan Friedman, som beskriver moderniteten som

den centrala identiteten i ett kapitalistiskt världssystem. Moderniteten skulle således vara knuten till ett ekonomiskt världssystem dominerat (än så länge) av USA. Och enligt Friedman skulle moderniteten ha ersatts av postmoderniteten med krisen på 1970-talet (Friedman 1994).

Ibland kan man träffa på tämligen kategoriska definitioner; så och så är det, punkt. Idéhistorikern Hans-Jørgen Schanz slår således utan argument eller hänvisningar fast att moderniteten karakteriseras av fyra dimensioner: 1) Människors förhållande till naturen. 2) Människors förhållande till varandra. 3) Människors förhållande till sig själva. 4) Människors förhållande till Gud, det heliga eller det absoluta (Schanz 2008:12ff). Med detta som utgångspunkt avvisar Schanz andra uppfattningar som felaktiga och diskuterar sedan skillnader mellan moderniteten och moderniseringen, där alla fyra punkter enligt honom krävs för att moderniteten skall vara närvarande.

Sedan kan man hitta från konventionen avvikande uppfattningar eller bruk av begreppen. Vetenskapssociologen Bruno Latour hävdar att "Vi har aldrig varit moderna" om det moderna skulle kännetecknas av vetenskapen (Latour 1996). Och landskapsarkitekten Dean MacCannell har i en ofta citerad bok om turism definierat moderniteten som något som uppkommer när industrialiseringen avtar (MacCannell 1976). Det är uppenbart att begreppet modernitet här kunde ha ersatts av begreppet postmodernitet.

De mest initierade beskrivningarna av moderniteten hittar man formulerade av dess kritiker – och kritiken har varit massiv redan från början. Författaren och diplomaten François René Chateaubriand skrev nedsättande om modernitet i betydelsen vardagsliv. Senare publicerade författaren Charles Baudelaire en essä, *Le Peintre de la vie moderne* (Det moderna livets målare, skriven 1859, tryckt 1863), där moderniteten betecknar det flyktiga och tillfälliga (jfr Calinescu 2000:12, 45ff; Boym 2001:19ff). Samma synpunkt finner vi hos litteraturvetaren Marshall Berman. I likhet med Karl Marx karakteriseras kapitalismen av ständig förändring: "Allt som är fast förflyktigas". Åter knyts moderniteten till kapitalismens utveckling (Berman 1995).

Den tyske filosofen och litteraturkritikern Walter Benjamin har i sitt ofullbordade *Passagearbete* skrivit hur alla tider har trott sig vara moderna på sitt eget sätt, vilket underminerar hela tanken om moderniteten som en epok: "Det har inte funnits någon epok som inte kände sig i excentrisk mening 'modern' och trodde sig stå omedelbart inför avgrunden. Det förtvivlat klara medvetandet om att stå mitt uppe i en avgörande kris är kroniskt för mänskligheten. Varje tid anser sig vara ohjälpligt nymodig. Men det 'moderna' är annorlunda just som de olika aspekterna i ett och samma kalejdoskop." (Benjamin 1990, 2:463).

Grundläggande kan moderniteten beskrivas som en stor berättelse om Västerlandets ursprung, som likt andra berättelser syftar till att göra samtiden begriplig. Moderniteten är berättelsen om hur vi i Västerlandet blev vad vi är idag. I vardagsspråket representerar moderniteten då en period på samma sätt som medeltiden, det vill säga en konvention om ett rum i tiden, som präglas av förnyelse på ett flertal områden. Sedan är det öppet vari det moderna består, även om många tenderar att se kapitalismen som det centrala. För man kan inte förvänta att det skall råda enighet om vad som var det avgörande eller typiska i samhällsutvecklingen under flera århundraden på en eller flera kontinenter. Definitioner kan vara användbara för att rama in en undersökning, men inga är mer korrekta eller sanna än andra.

MODERNITETEN, MUSEERNA OCH ARKEOLOGIN

Förhållandet mellan moderniteten å den ena sidan och museerna och arkeologin å den andra sidan kan enligt min uppfattning ses utifrån fyra lika aktuella perspektiv: 1) Moderniteten som en förutsättning för museerna och arkeologin. 2) Museerna och arkeologin som en reaktion på moderniteten. 3) Museerna och arkeologin som en reaktion på modernitetens kris. 4) Moderniteten som ett musealt och arkeologiskt fält.

För det första, inspirerade av idéhistorikern och filosofen Michel Foucault har flera museologer och arkeologer hävdad, att museerna som institution och arkeologin som disciplin, ja hela den rationella vetenskapen som vi känner den, har moderniteten som en nödvändig förutsättning. Det "moderna epistemet", eller det moderna tankesättet, med dess fokus på ursprung och förändring möjliggjorde framväxten av museer och arkeologi. Museet beskrivs som en institution som disciplinerar vetande liksom fängelser, sjukhus, fabriker och skolor disciplinerar människor (Foucault 2006 jfr t.ex. Hooper-Greenhill 1992; Olsen & Svestad 1994; Svestad 1995; Prior 2002; *Modernism/modernity* 11:1, January 2004; Thomas 2004).

Arkeologerna Bjørnar Olsen och Asgeir Svestad har således tolkat grundläggningen av Oldnordisk Museum i Köpenhamn samt etableringen av arkeologin under 1800-talet som en möjlighet som öppnade sig med sammanbrottet för det klassiska epistemet. Sammanbrottet i årtiondena kring 1800 för det klassiska epistemet med dess Genesis och bibliska kronologi innebar, att forntiden förvandlades till en dimma eller ett mörker, som museet och arkeologin med sina fornsaker kunde fylla med nytt vetande. Det moderna epistemet möjliggjorde därför museerna och arkeologin (Olsen & Svestad 1994; Svestad 1995).

Medan Olsen och Svestad använde Foucault för att undersöka och bättre förstå museernas och arkeologins uppkomst är syftet hos arkeologen Julian Thomas snarare att avslöja arkeologins begränsningar (Thomas 2004). Thomas önskar att frigöra arkeologin – och vetenskapen – från modernitetens bojar. Därmed ställer han sig i den långa kön av modernitetskritiker.

För det andra, sedan 1800-talet har intellektuella, filosofer, historiker, sociologer och många andra, i princip alla kritiska till moderniteten, hävdad att museerna, bevarandet, ja hela kulturarvssektorn inklusive arkeologin är en reaktion på moderniteten och moderniseringen. Bevarandeideologin har en terapeutisk funktion, att skapa kontinuitet i diskontinuiteten och att hela ett samhälle som fragmenteras av modernitetens härjningar (t.ex. Lübke 1982; Lowenthal 1985; Bauman 1992; även Jensen 1998).

Mycket handfast möter man denna ståndpunkt hos arkeologen Kristian Kristiansen, som har visat hur de danska museerna med sina arkeologiska samlingar växer fram som en reaktion på moderniseringen av lantbruket alltsedan 1780-talet. Museerna fick ta hand om de fornsaker som nya jordbruksredskap och nyodlingar blottlade (Kristiansen 1985; 1996).

Ett annat exempel är arkeologen Christina Rosén, som konstaterar att uppdragsarkeologin är direkt beroende av samhällets modernisering för sina uppdrag. Uppdragsarkeologin är en del av det moderna projektet och dess "ingenjörskonst" (Rosén 2007a).

För det tredje, tämligen likt, men ändå omvänt, har intellektuella, filosofer, historiker, sociologer och andra sedan 1970-talet hävdad att uppsvinget för museerna, bevarandet, ja hela kulturarvssektorn inklusive arkeologin, är en reaktion på modernitetens kris. Åter har bevarandeideologin en terapeutisk funktion, men denna gång för att skänka lindring i ett samhälle som präglas av nedgång. Och åter framförs synpunkten av modernitetskritiker (t.ex. Hewison 1987; Beckman 1993; Friedman 1994).

Låt mig här påpeka, att modernitetens mångtydighet tillsammans med olika uppfattningar om samtidens karaktär som antingen modern eller post-modern öppnar för ytligt sett motstridande tolkningar av relationen mellan moderniteten, museerna och arkeologin.

För det fjärde, kan moderniteten och dess epok utgöra ett eget forskningsfält för museer och arkeologi. Som exempel kan nämnas Kulturen i Lund som sedan 1998 har haft en basutställning om Modernismen (jfr Sjölin 1997). Det kan även handla om arkeologer, som studerar moderniteten med traditionella arkeologiska metoder som utgrävning, föremåls- och monumentanalyser. Här kan nämnas utgrävningar 2003–2004 av 1600-talets Jönköping (Pettersson 2007) – och motsvarande utgrävningar 2009 på Kvarnholmen i Kalmar.

Ett exempel på arkeologer som studerar moderniteten är en session vid konferensen VIII Nordic TAG i Lund 2005, som resulterade i antologin *Modernitet och arkeologi* (Ersgård 2007). Antologin innehåller ett brett spektrum av teman som kronologiskt spänner från 1000-talet till nutid, men med tyngdpunkt på stormaktstidens 1600-tal, så kallad tidigmodern tid. Här uppträder artiklar om uppdragsarkeologi, individualitet och individualisering, glasmanufaktur, gravskick, ideologi och makt, stadsplaner, backstugor och resandebosättningar. Ett annat exempel är föreliggande antologi, som bejakar modernitetens materiella uttryck.

Samtidsarkeologin kan också räknas till det jag kallar modernitetsarkeologin. De typiska exemplen från samtidsarkeologin är ikoner för (den manliga) moderniteten – bunkrar, skyttegravar, raketer, flygplan och bilar (jfr Buchli & Lucas 2001; Burström 2007). För övrigt, någon egentlig samtidsarkeologi är det inte frågan om. Lämningarna studeras just för att de är övergivna. Moderniteten har upphört – eller snarare pågått så länge – att den har blivit en del av det förflutna.

MODERNITETSARKEOLOGI

Modernitetsarkeologin, där arkeologer utforskar moderniteten som fenomen och epok, har inte sitt ursprung och sin motivation i en modernitetskritik. Tvärtom tycks den bejaka moderniteten. Bakgrunden för modernitetsarkeologin är ett behov för en samlande metafor och berättelse för en eftermedeltida historisk arkeologi.

Den traditionella medeltidsarkeologin definieras av medeltiden, en mångtydig mellanålder, som var ett okänt begrepp för sin samtid (Wienberg 1988; 1993:180f). Studiet av medeltiden struktureras efter ståndsläran med dess fördelning av samhället i *oratores*, *bellatores*, *laboratores* och *mercatores* – de som ber, de som krigar, de som arbetar och de som handlar. Vi får studier antingen av kyrkan eller borgen, landsbygden eller staden. Här är utgångspunkten tidens egen ideologi, men resultatet blir en odynamisk medeltid (Wienberg 2005).

Arkeologiska studier av tiden efter medeltiden har hittills inte varit samlade under en beteckning. Här finns begrepp som eftermedeltida eller efterreformatorisk arkeologi, historisk arkeologi och samtidsarkeologi, vidare tematiska studier som industriarkeologi, torparkeologi, kapitalismens arkeologi och kolonialismens arkeologi, ibland med egna tidskrifter och läroböcker.

Modernitetsarkeologi är en arkeologi som studerar moderniteten och ett försök att samlas kring ett nytt brett begrepp, en ny berättelse som i sin mångtydighet kan innefatta det mesta av de händelser och processer som karaktäriserar vad vi i brist på annat väljer att kalla den moderna tiden. Och just denna

öppenhet är en fördel. Modernitetsarkeologin behöver inte definiera, inte dra gränser som på förhand utesluter möjligheter. För dem som hävdar de stora berättelsernas död eller prioriterar det lilla före det stora, det nära före det avlägsna, kan sedan många små berättelser trivas under den stora berättelsens paraply. Moderniteten är en möjlighet för många.

Mångtydigheten i begreppen modern, modernitet, modernisering och modernism, kombinerad med komplexiteten i den moderna epoken gör att det finns lika många möjligheter att studera modernitetens materialitet som det finns perspektiv, ämnen och material. Det finns otaliga möjligheter att studera fenomen som individualism, kapitalism, urbanisering, industrialisering och globalisering. Det avgörande måste här vara, som för all arkeologi, historia och vetenskap, om studiet kan tillföra någon ny kunskap.

Kan en modernitetsarkeologi, som innefattar samtidsarkeologin och som grundläggande är en historisk arkeologi, det vill säga en arkeologi för en period med texter, tillföra ny kunskap och därmed legitimeras? Kan arkeologiska undersökningar av modernitetens spår komplettera eller kanske bättre kontrastera mängden av texter och bilder (jfr Andrén 1997:150ff). När man läser antologin *Modernitet och arkeologi* eller hör berättelser om utgrävningar i stormaktstidens städer, måste svaret i de flesta fallen bli ett entydigt ja! Arkeologin både kan och bör flytta fram positionerna. Och när exemplen blir tillräckliga många och goda följer lagstiftningen kanske efter?

LJUSETS ARKEOLOGI

När moderniteten skall göras analyserbar, när den skall operationaliseras till något konkret, så ser man ofta ett antingen–eller, som utesluter varandra: antingen en idéhistorisk vinkel – eller en teknologisk vinkel, antingen kosmologi eller kritpipor. Men finns ett perspektiv på moderniteten, som kan representera ett både–och, både det abstrakta och det konkreta? Mitt förslag är ljuset med dess associationer till fart, flyktighet, upplysning och belysning.

Ljuset representerar den högsta möjliga hastigheten och är ett flyktigt medium. Det knyter an till tanken om upplysningstiden, och det kan följas i vardagslivets kultur. Ljus krävs för upplysningstidens läsning. Och mera konkret kan ljuset spåras som teknologi med dess ljuskällor, fönster, fönsterglas, fyrfat, lampor, fotogenlampor, gaslampor, elektricitet, knappar, glödlampor (snart lågenergilampor), armaturer, sladdar, proppar, transformatorer och generatorer i elektricitetsverk (jfr Garnert 1993; *Byggnadskultur* 2008:4).

Ljuset i staden kan vara ett uttryck för moderniteten, medan mörkret står för det förflutna, det omoderna (jfr Schlör 1998). Den stora berättelsen handlar

Fig. 1. Natthimlens ljus 2001. Foto © NASA/Goddard Space Flight Center, Scientific Visualization Studio.

om utbredningen av ljus och elektricitet sedan 1800-talet. På ett globalt plan anser jag att bilden av natthimlens ljus (jfr Cinzano *et al.* 2001; www.lightpollution.it/dmsp/index.html) kan ses som en spegling af modernitetens aktuella utbredning (fig. 1). Av några kanske bilden uppfattas som en vacker jordisk stjärnhimmel och av andra som ett uttryck för ljusförorening. Sedan kan den

lilla berättelsen handla om när ljus och elektricitet nådde torpen i Småland – eller huset i Lund från 1901, där jag själv bor.

En expansiv arkeologi införlivar ständigt nya frågor, perspektiv, metoder och material; spränger ständigt gränser i tid och rum. Men när vi gräver i marken eller undersöker byggnader bortser vi från de indirekta spåren av ljuset och elektriciteten; de uppfattas som recenta störningar, alltså inget att bry sig om. Ljuset med dess teknologi är en så självklar del av vår egen tids modernitet, att vi inte tänker på dess närvaro. Ändå har det elektriska ljuset fundamentalt omvandlat vardagslivet och bruket av det offentliga rummet.

Vad vet vi om när och hur ljuset kom till bygden, när det nådde torpet i skogen eller de enskilda rummen på gården? Här kanske finns kunskap att hämta även för en historisk arkeolog – inte enbart för etnologer och teknikhistoriker. Och det kan ske med argument som för länge sedan legitimerade en arkeologi även för medeltiden – i den disciplinära skuggan av arkeologi och historia.

Tack till Bodil Petersson (Lund) för konstruktiva synpunkter.